

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 24 października 2023 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Paweł Wojciechowski (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Aleksander Stępkowski

Jarosław Gałkiewicz (ławnik Sądu Najwyższego)

w sprawie z powództwa G. W.

przeciwko G. K.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych w dniu 24 października 2023 r.

skargi nadzwyczajnej wniesionej przez Prokuratora Generalnego od nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym Sądu Rejonowego w Częstochowie z dnia 31 maja 1999 r., sygn. I Nc 915/99,

- 1. uchyla zaskarżony nakaz zapłaty w całości i sprawę przekazuje Sądowi Rejonowemu w Częstochowie do ponownego rozpoznania;**
- 2. znosi wzajemnie między stronami koszty postępowania wywołanego wniesioną skargą nadzwyczajną.**

UZASADNIENIE

Skargą nadzwyczajną z 26 lutego 2020 r., Prokurator Generalny na podstawie art. 89 § 1 i § 2 w zw. z art. 115 § 1 i § 1a ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie

Najwyższym (Dz.U. 2021, poz. 154, dalej zamiennie: „u.SN”) zaskarżył, z uwagi na konieczność zapewnienia zgodności z zasadą demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej nakaz zapłaty w postępowaniu nakazowym wydany przez Sąd Rejonowy w Częstochowie z 31 maja 1999 r., I Nc 915/99.

Prokurator Generalny powołując się na art. 89 § 1 i pkt 2 u.SN zarzucił zaskarżonemu orzeczeniu rażące naruszenie prawa materialnego, tj. art. 58 § 1 i 3 k.c. w zw. z art. 58 § 2 k.c. i art. 353¹ k.c. poprzez ich błędną wykładnię, polegająca na orzeczeniu zgodnie z żądaniem pozwu, o obowiązku zapłaty przez G. K. kwoty 2000 zł wraz z odsetkami w wysokości 15% miesięcznie od dnia 23 października 1998 r., podczas gdy z przepisów w brzmieniu obowiązującym zarówno w dacie zawarcia umowy, z której wynikał obowiązek zapłaty wskazanych odsetek, jak i w dacie orzekania przez sąd, wynikały stawki roczne na podstawie wysokości stopy lombardowej Narodowego Banku Polskiego i miały charakter bezwzględnie obowiązujących oraz przyjęciu, iż odsetki te są w całości zgodne z prawem oraz zasadami współżycia społecznego, a zawarta umowa jest w całości ważna, jako zgodna z zasadą swobody umów, podczas gdy jej treść i cel z uwagi na regulacje dotyczące zastrzeżenia wysokości odsetek mających charakter „lichwiarski” są sprzeczne z celem i naturą pożyczki, a także zasadami współżycia społecznego i w tym zakresie umowa jest nieważna na podstawie art. 58 § 1 w zw. z § 3 k.c. jako sprzeczna z ustawą, co w konsekwencji doprowadziło do naruszenia podstawowych zasad porządku prawnego i praw obywateli.

Na zasadzie art. 91 § 1 u.SN Prokurator Generalny wniósł o uchylenie zaskarżonego nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym w całości i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Rejonowemu w Częstochowie z pozostawieniem temu sądowi rozstrzygnięcia o kosztach postępowania, w tym postępowania ze skargi nadzwyczajnej.

Prokurator Generalny przedstawiając stan faktyczny sprawy wyjaśnił, że powód G. W. pozwem z 4 maja 1999 r. domagał się orzeczenia nakazem zapłaty w postępowaniu nakazowym na jego rzecz od G. K. kwoty 2000 zł wraz z odsetkami „umownymi” w wysokości 10% miesięcznie liczonymi od 23 października 1998 r. do dnia zapłaty. Uzasadniając żądanie pozwu G. W. wskazał, że 23 października 1998

r. pozwany G. K. pożyczył od powoda kwotę 2000 zł z odsetkami umownymi w wysokości 10% miesięcznie, którą miał zwrócić do 1 listopada 1998 r. Dla zabezpieczenia umowy pożyczki pozwany wystawił weksel z własnoręcznym podpisem. Pomimo upływu terminu i kierowanych żądań zwrotu, pożyczka nie została powodowi zwrócona.

Pismem z 28 maja 1999 r. powód sprecyzował żądanie pozwu, wnosząc o zasądzenie odsetek w wysokości 15% miesięcznie.

Nakazem zapłaty w postępowaniu nakazowym z 31 maja 1999 r. Sąd Rejonowy w Częstochowie nakazał pozwanemu, aby zapłacił powodowi kwotę 2000 zł z ustawowymi odsetkami w wysokości 15% miesięcznie od 23 października 1998 r.

W uzasadnieniu nakazu zapłaty sporządzonym w trybie art. 92 u.SN Sąd Rejonowy w Częstochowie wyjaśnił, że dokument przedstawiony przez powoda, będący podstawą faktyczną roszczenia, zawiera wszystkie cechy wymienione w art. 101 ustawy z dnia 28 kwietnia 1936 r. Prawo wekslowe (tekst jedn. Dz.U. 2016, poz. 160, dalej także: „Prawo wekslowe”), a zatem jest wekslem własnym wystawionym na zlecenie powoda i podpisanym przez pozwanego. Z chwilą wystawienia weksel ten uzyskał byt samodzielny, oderwany od stosunku podstawowego, co oznacza, że – stosownie do art. 486 § 1 k.p.c. w brzmieniu obowiązującym w dacie wydania nakazu zapłaty – do uwzględnienia powództwa wystarczał sam weksel.

W dalszej kolejności Sąd Rejonowy powołał art. 5 Prawa wekslowego oraz art. 48 pkt 1 i 2 Prawa wekslowego, wskazując, że przepis ten pozostawiał stronom swobodę w ustaleniu wysokości odsetek, oraz podkreślił, że w dacie wydania nakazu zapłaty również przepisy Kodeksu cywilnego nie określały odsetek maksymalnych, a obowiązujący w dacie wydania nakazu zapłaty art. 359 § 2 k.c., nie określał wysokości odsetek umownych. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 25 października 1989 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie określenia wysokości odsetek ustawowych i maksymalnych (Dz.U. 1989, nr 57, poz. 338) zrezygnowano z określenia odsetek maksymalnych. Dodatkowo art. 481 § 2 k.c. w brzmieniu obowiązującym w dacie wydania nakazu zapłaty nie zakreślał nawet górnej granicy odsetek umownych za opóźnienie.

Wobec powyższego Sąd Rejonowy wskazał, iż wysokość odsetek umownych zależała od woli stron, tj. w niniejszej sprawie od wystawcy weksla i osoby, na zlecenie której weksel był wystawiony. W wekslu wystawionym przez pozwanego odsetki zostały określone tak co do wysokości, jak i sposobu ich naliczenia, czyli miesięcznie. Weksel ten był płatny w pewien czas po okazaniu, a zatem zastrzeżenie w nim odsetek było dopuszczalne. Weksel był przedstawiony wystawcy do zaznaczenia wizy w terminie roku od jego wystawienia, co wystawca zaznaczył wyrazem „widziałem” na przedniej stronie weksla wymieniając datę przedstawienia do zapłaty: 24 października 1998 r. Wobec powyższego Sąd Rejonowy przyjął, że zostały spełnione przesłanki przewidziane w art. 104 Prawa wekslowego. Termin zapłaty sumy wekslowej upłynął z dniem 31 października 1998 r.

Postanowieniem z 9 czerwca 2016 r., XV Co 5498/15 Sąd Rejonowy w Częstochowie tytuł egzekucyjny w postaci nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym będący w posiadaniu wierzyciela G. W. oznaczył numerem porządkowym – „1” i zaznaczył, iż jest on przeznaczony do prowadzenia postępowania egzekucyjnego przed właściwym komornikiem oraz wydał wierzycielowi dalszy tytuł wykonawczy w postaci opisanego nakazu zapłaty i tytuł ten oznaczył numerem „2”, zaznaczając, że jest on przeznaczony do założenia księgi wieczystej dla nieruchomości dłużnika.

Uzasadniając skargę nadzwyczajną Prokurator Generalny podniósł, że orzeczenie przez Sąd Rejonowy w Częstochowie w nakazie zapłaty w postępowaniu nakazowym z 31 maja 1999 r., I Nc 915/99, obowiązku zapłaty odsetek w wysokości 15% miesięcznie (180% w stosunku rocznym) zapadło z rażącym naruszeniem prawa materialnego, tj. art. 58 k.c., albowiem zastrzeżenie odsetek w takiej wysokości należy ocenić jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego oraz naturą stosunku pożyczki.

Prokurator Generalny zaznaczył – powołując się przy tym na orzecznictwo Sądu Najwyższego – że choć w dacie zawarcia umowy pożyczki nie obowiązywał jeszcze art. 359 § 2² k.c., zakazujący zastrzegania odsetek wyższych niż maksymalne, to jednak umowa pożyczki nie może być wolna od oceny z zastosowaniem kryteriów, o których mowa w art. 353¹ k.c. W przeciwnym wypadku mogłoby to bowiem oznaczać przyzwolenie na wypaczenie sensu umowy w aspekcie

charakteru stosunku prawnego tą umową ukształtowanego, zarówno z punktu widzenia zasady ograniczenia swobody kontraktowej, jak i granic wykonywania prawa podmiotowego. Podkreślił, iż zapisy umowy pożyczki zastrzegające odsetki za zwłokę w spełnieniu świadczenia pieniężnego, w wysokości 180% rocznie stanowią niewątpliwie „lichwę”, czyli są wynikiem nagannego zachowania wierzyciela, sprzecznego z zasadami współżycia społecznego, rozumianymi, jako przyjmowane w społeczeństwie reguły moralnego, słusznego postępowania człowieka. Z tych względów Prokurator Generalny ocenił, że zapisy i cel umowy zawartej pomiędzy pożyczkobiorcą G. K. i pożyczkodawcą G. W. w zakresie dotyczącym wysokości odsetek za zwłokę w spełnieniu świadczenia były sprzeczne zarówno z naturą stosunku pożyczki, jak i zasadami współżycia społecznego. W rezultacie Skarżący ocenił, że postanowienia umowy w tym zakresie są nieważne, a Sąd Rejonowy w Częstochowie rażąco naruszył przepis art. 353¹ k.c. w zw. z art. 58 § 1 i § 3 k.c. wydając nakaz zapłaty w oparciu o nieważne postanowienia umowne.

W odpowiedzi na skargą nadzwyczajną G. K. poparł skargę złożoną przez Prokuratora Generalnego oraz wniósł o uchylenie nakazu zapłaty wydanego przez Sąd Rejonowy w Częstochowie z 31 maja 1999 r., I Nc 915/99.

Postanowieniem z 9 lutego 2021 r. Sąd Rejonowy w Częstochowie wstrzymał wykonanie nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym z 31 maja 1999 r., I Nc 915/99 do czasu zakończenia postępowania ze skargi nadzwyczajnej wniesionej przez Prokuratora Generalnego.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

1. Przesłanki kontroli nadzwyczajnej określają bezpośrednio przepisy art. 89 do art. 95 u.SN. Wprowadzenie do polskiego systemu prawnego instytucji kontroli nadzwyczajnej miało na celu zaradzenie podnoszonym w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, ograniczeniom skargi konstytucyjnej, która nie pozwalała na adekwatną reakcję względem orzeczeń sądów powszechnych lub wojskowych, które wprawdzie zapadały z naruszeniem zasad konstytucyjnych, jednak w oparciu o przepisy, którym nie można było czynić zarzutu niekonstytucyjności (zob. sygnalizacja pełnego składu Trybunału Konstytucyjnego dokonana 12 marca

2003 r., S 1/03, OTK ZU 2003, nr 3, poz. 24). Skarga nadzwyczajna została wprowadzona celem zaradzenia temu deficytowi nadzwyczajnych środków zaskarżenia pozwalających na eliminację rażąco wadliwych orzeczeń z poszanowaniem prawa do sądu (zob. wyroki Sądu Najwyższego: z 16 czerwca 2021 r., I NSNc 176/20; z 3 sierpnia 2021 r., I NSNc 169/20; z 28 września 2021 r., I NSNc 107/21; z 27 września 2022 r., I NSNc 268/21).

2. Skarga nadzwyczajna może zostać wniesiona od prawomocnego orzeczenia sądu powszechnego lub sądu wojskowego kończącego postępowanie w sprawie jedynie wówczas, gdy jest to konieczne dla zapewniania zgodności prawomocnych orzeczeń sądów powszechnych i wojskowych z zasadą demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej (art. 89 § 1 *in principio* u.SN) i to tylko w sytuacji, gdy będzie można ją dodatkowo oprzeć na przynajmniej jednej z trzech podstaw, określonych w art. 89 § 1 pkt 1-3 u.SN (tj. naruszenie zasad lub wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji; rażące naruszenie prawa przez błędną jego wykładnię lub niewłaściwe zastosowanie; oczywista sprzeczność istotnych ustaleń sądu z treścią zebranego w sprawie materiału dowodowego).

Sąd Najwyższy zwracał uwagę, że połączenie ogólnej przesłanki funkcjonalnej ze szczegółowymi podstawami skargi nadzwyczajnej sformułowaniem „o ile”, jednoznacznie wskazuje na konieczność jednoczesnego zaistnienia przesłanki funkcjonalnej i którejś (przynajmniej jednej) z jej szczegółowych podstaw wymienionych w art. 89 § 1 pkt 1-3 u.SN (zob. postanowienie z 25 czerwca 2020 r., I NSNc 48/19)

Na podmiocie inicjującym kontrolę nadzwyczajną prawomocnego orzeczenia ciąży obowiązek przytoczenia i uzasadnienia podstaw wniesienia skargi nadzwyczajnej (art. 95 pkt 1 u.SN w zw. z art. 398⁴ § 1 k.p.c.). Oznacza to konieczność wskazania i uzasadnienia nie tylko którejś spośród szczegółowych podstaw skargi (art. 89 § 1 pkt 1-3 u.SN), ale w drugim kroku również wykazania, w kontekście realiów konkretnej sprawy, zaistnienia przesłanki funkcjonalnej (art. 89 § 1 *principio* u.SN). Chodzi o wyjaśnienie, z czego wynika konieczność zapewnienia zgodności z zasadą konstytucyjną wyrażoną w art. 2 Konstytucji RP. O ile jednak ocena spełnienia przesłanek szczegółowych sprowadza się,

w dużym uproszczeniu, do dokonania subsumpcji, o tyle dokonując oceny ziszczenia się przesłanki funkcjonalnej, czyli oceniając konieczność zapewnienia zgodności prawomocnych orzeczeń z art. 2 Konstytucji RP, kluczowe staje się ważenie konstytucyjnych wartości, ważenie tego, czy w konkretnej sprawie, waga stwierdzonych naruszeń w zakresie przesłanek szczegółowych, uzasadnia odstępnie od ochrony powagi rzeczy osądzonej, która również ma swoje konstytucyjne podstawy w art. 2 Konstytucji RP (zob. wyroki Sądu Najwyższego: z 28 października 2020 r., I NSNc 22/20; z 25 listopada 2020 r., I NSNc 57/20; z 21 kwietnia 2021 r., I NSNc 89/20; z 15 grudnia 2021 r., I NSNc 147/21).

Również z tego względu, przy odpowiednim stosowaniu art. 398¹³ § 1 k.p.c. w zw. z art. 95 pkt 1 u.SN, przewidującego związanie sądu podstawami skargi, uwzględnić należy specyfikę przesłanki funkcjonalnej skargi nadzwyczajnej. Konieczność zapewnienia zgodności z art. 2 Konstytucji wymaga wzięcia pod uwagę sformułowanych w orzecznictwie i doktrynie zasad konkretyzujących tę normę ustrojową. Sąd Najwyższy nie może jednak abstrahować od całokształtu zasady wyrażonej w tym przepisie Konstytucji, nawet jeśli skarżący nie wyeksplikował z należytą dokładnością, istotnych dla sprawy aspektów zasady demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej (zob. wyroki Sądu Najwyższego: z 28 października 2020 r., I NSNc 22/20; z 25 listopada 2020 r., I NSNc 57/20; z 27 września 2022 r., I NSNc 268/21).

3. Dopuszczalność skargi nadzwyczajnej uzależniona została poza tym od spełnienia szczególnych ustawowych warunków (określonych w art. 90 u.SN) oraz przewidziany został ustawowy termin na jej wniesienie (art. 89 § 3 u.SN oraz art. 115 § 1 u.SN).

Wszystkie powyższe ograniczenia są bezpośrednio związane z takim określeniem charakteru skargi nadzwyczajnej, że jej funkcjonowanie w systemie prawnym wprowadza istotne odstępstwo od konstytucyjnej zasady stabilności stosunków prawnych ukształtowanych prawomocnymi orzeczeniami sądowymi (art. 2 i art. 45 Konstytucji) (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 15 grudnia 2021 r., I NSNc 199/21).

4. Badając ustawowe przesłanki zasadności i dopuszczalności wniesionej przez Prokuratora Generalnego skargi nadzwyczajnej na nakaz zapłaty w postępowaniu nakazowym wydany przez Sąd Rejonowy w Częstochowie z 31 maja 1999 r., I C 915/99, w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę, iż w sposób nie budzący wątpliwości orzeczenie wydane zostało przez sąd powszechny.

Zgodnie z art. 494 § 2 k.p.c. (w brzmieniu z dnia wydania nakazu), nakaz zapłaty, przeciwko któremu w całości lub w części nie wniesiono skutecznie zarzutów, ma skutki prawomocnego wyroku. Wobec tego, że nie zostały skutecznie wniesione zarzuty od zaskarżonego nakazu, ma on skutek prawomocnego wyroku. Z akt sprawy nie wynika również, by od zaskarżonego orzeczenia wniesiono wcześniej skargę nadzwyczajną (art. 90 § 1 u.SN).

Sąd Najwyższy podziela też pogląd Skarżącego, że zaskarżony nakaz nie może zostać wzruszony w żadnym innym trybie. Z akt sprawy nie wynika również, by od zaskarżonego orzeczenia wniesiono wcześniej skargę nadzwyczajną (art. 90 § 1 u.SN).

5. W świetle art. 89 § 3 oraz art. 115 § 1 u.SN biorąc pod uwagę datę wydania i uprawomocnienia zaskarżonego w przedmiotowej sprawie orzeczenia nie budzi wątpliwości legitymacja Prokuratora Generalnego do wniesienia skargi nadzwyczajnej, podobnie jak dochowanie terminu na jej wniesienie. Skarga została złożona wprawdzie po upływie pięcioletniego terminu, o którym mowa w art. 89 § 3 u.SN, jednak stosownie do art. 115 § 1 oraz § 1a u.SN, w okresie 6. lat od dnia wejścia w życie u.SN, tj. od 3 kwietnia 2018 r. skarga nadzwyczajna może być wniesiona od prawomocnych orzeczeń kończących postępowanie w sprawach, które uprawomocniły się po dniu 17 października 1997 r. W takim przypadku skargę nadzwyczajną wnieść może Prokurator Generalny lub Rzecznik Praw Obywatelskich. Sąd Najwyższy uprawniony jest do ewentualnego uchylenia zaskarżonego postanowienia w przypadku, gdyby okazało się, że podniesione w skardze nadzwyczajnej zarzuty są zasadne oraz jeżeli przemawiają za tym zasady lub wolności i prawa człowieka i obywatela określone w Konstytucji RP.

6. Skarżący formułując zarzuty wyjaśnił, na czym w jego ocenie polegało w przedmiotowej sprawie rażące naruszenie prawa materialnego oraz prawa

procesowego. Odnosił się także do przesłanki funkcjonalnej, wskazując na konieczność zapewnienia zgodności z zasadą demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej. Pozwala to uznać, iż skarga spełnia wymogi formalne pozwalające na jej rozpoznanie.

7. W orzecznictwie Sądu Najwyższego utrwalił się już pogląd, że konstrukcja skargi nadzwyczajnej wymaga, aby w pierwszej kolejności dokonać oceny podstaw szczegółowych, a następnie dopiero przeprowadzić ocenę tego, czy w przypadku uznania jednej z przesłanek szczególnych skargi za uzasadnioną, wystąpiła również przesłanka ogólna (funkcjonalna) (zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z 28 października 2020 r., I NSNc 22/20; z 25 listopada 2020 r., I NSNc 57/20).

III.

8. Skarga nadzwyczajna inicjująca postępowania w niniejszej sprawie opiera się na zarzucie rażącego naruszenia prawa materialnego, które miało polegać na wydaniu przez Sąd Rejonowy w Częstochowie nakazu zapłaty, pomimo nieważności umowy pożyczki w zakresie zastrzeżonych w niej odsetek za korzystanie z kapitału (art. 58 § 1 i § 3 k.c. w zw. z art. 58 § 2 k.c. i art. 358¹ k.c.). Istota zarzutu skargi nadzwyczajnej sprowadza się w rezultacie do oceny dopuszczalności stosowania ograniczeń w ustalaniu przez strony granic należnych zobowiązań w zakresie odsetek.

W doktrynie prawa cywilnego odsetki opisuje się zazwyczaj jako świadczenie uboczne w postaci określonej kwoty środków pieniężnych, czy też rzeczy oznaczonych co do gatunku, przy czym wielkość należnych odsetek ustala się biorąc pod uwagę dwie wartości: ułamek kapitału (tj. w stosunku do wartości sumy), najczęściej wyrażony procentowo oraz okres czasu, przez który kapitał oddany został do korzystania (tj. czasu użycia tej sumy), co sprowadza odsetki do formy wynagrodzenia za możliwość korzystania ze środków pieniężnych osoby trzeciej. W późniejszych opracowaniach zwracano uwagę także na waloryzacyjną funkcję odsetek (zob. np. Z. Radwański, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 73).

9. Bezspornie, ze względu na datę zawarcia umowy (tj. 23 października 1998 r.) i wystawienia weksla, zabezpieczającego zobowiązanie z tejże umowy (tj. 24 października 1998 r.) nie znajdują zastosowania, w realiach niniejszej sprawy, przepisy ograniczające możliwości zastrzegania w treści czynności prawnej odsetek wyższych niż maksymalne, tj. w zakresie odsetek kapitałowych art. 359 § 2¹ i 2² k.c. Zawarcie przedmiotowej umowy przypadło na okresowy brak unormowań wprost określających wysokość odsetek maksymalnych, tj. limitujących ich górną dopuszczalną granicę.

Brak szczegółowych przepisów limitujących maksymalną wysokość dopuszczalnych odsetek rodzi konieczność rozważenia, czy w okresie poprzedzającym ich ustanowienie, kwestia ta objęta była całkowitą swobodą kontraktową czy jednak podlegała ograniczeniom. W realiach niniejszej sprawy, należy w szczególności rozważyć, czy ustalenie w umowie pożyczki, a następnie zawarcie w treści weksla gwarancyjnego, odsetek w wysokości 15% w stosunku miesięcznym (180% w stosunku rocznym) jest zgodne z celem i naturą umowy pożyczki, a także z zasadami współżycia społecznego.

10. W pierwszej kolejności zauważyć należy, że zarzut podniesiony przez Prokuratora Generalnego w skardze nadzwyczajnej sprowadza się przede wszystkim do wskazania, że odsetki ustalone w umowie z 23 października 1998 r. zawartej pomiędzy G. W. jako pożyczkodawcą oraz G. K. jako pożyczkobiorcą, a które następnie zostały ujęte na wekslu, mają w rzeczywistości charakter „lichwiarski” i są sprzeczne z celem i naturą umowy pożyczki, a także z zasadami współżycia społecznego.

W doktrynie prawa cywilnego lichwa bywa definiowana, jako wszelka korzyść gospodarcza osiągnięta „w wyniku wykorzystania przymusowego położenia gospodarczego kontrpartniera w umowach gospodarczych, albo zastrzeganie świadczenia, które się nie należy za własne świadczenie lichwiarza, czyli lichej wiary wierzyciela. Zazwyczaj (...) lichwę rozumiano w znaczeniu wąskim, jako lichwę kredytową polegającą na zastrzeganiu i pobieraniu nadmiernego wynagrodzenia za udostępniany kapitał w stosunkach kredytowych albo jako samo nadmierne wynagrodzenie” (zob. G. Tracz, *Lichwa usankcjonowana*, Transformacje Prawa Prywatnego 2020, nr 1, s. 104).

Pojęcie lichwy oraz problematyka odsetek w kontekście swobody ich ustalenia podejmowana była także w orzecznictwie Sądu Najwyższego w okresie braku szczególnych regulacji w tym względzie. W wyroku z 27 lipca 2000 r., IV CKN 85/00 Sąd Najwyższy przypomniał o konieczności dokonywania oceny, czy w danym stanie faktycznym nie występuje naruszenie zasad współżycia społecznego, które obejmują między innymi zakaz lichwy. Sąd Najwyższy zdefiniował lichwę, jako „zastrzeganie wysokich odsetek, przysparzających nadmiernych w danych stosunkach i nie usprawiedliwionych zysków osobom dysponującym kapitałem obrotowym (...), a prowadzących do niewypłacalności dłużników”. W tym okresie ocena, czy w konkretnym wypadku zachodzi przypadek praktyk lichwiarskich, czy usprawiedliwiona ochrona interesu pożyczkodawcy, została zatem pozostawiona sądom orzekającym na podstawie klauzul generalnych z uwzględnieniem znajomości zjawisk ekonomicznych i społecznych i doświadczenia życiowego (M. Lemkowski, *Lichwa*. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 8 stycznia 2003 r., II CKN 1097/00, *Przegląd Prawa Handlowego* 2004, nr 10, s. 47 i przywoływana tam literatura).

Sąd Najwyższy zalecał także uwzględnianie funkcji odsetek, dokonanie oceny stosunku odsetek za opóźnienie do inflacji oraz porównanie korzyści z odsetek z zyskami możliwymi do osiągnięcia w ramach normalnej, rzetelnie prowadzonej działalności gospodarczej (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 27 lipca 2000 r., IV CKN 85/00). W innym orzeczeniu Sąd Najwyższy stwierdził, że „postanowienie umowy zastrzegające rażąco wygórowane odsetki jest nieważne w takiej części, w jakiej – w okolicznościach sprawy – zasady współżycia społecznego ograniczają zasadę swobody umów (art. 353¹ k.c. w zw. z art. 58 § 2 i 3 k.c.)” (wyrok Sądu Najwyższego z 8 stycznia 2003 r., II CKN 1097/00).

11. Ukształtowana linia została orzecznicza Sądu Najwyższego, z której wynika, że jeżeli umowa zastrzegającą nadmiernie wygórowane odsetki została – tak jak w sprawie niniejszej – zawarta przed 20 lutego 2006 r., ocena jej ważności odbywa się na płaszczyźnie art. 353¹ k.c. Za nieważne w myśl art. 58 § 2 k.c. mogą zostać uznane w szczególności odsetki zastrzeżone w umowie pożyczki – zarówno te stanowiące wynagrodzenie za wynagrodzenie z kapitału, jak i odsetki za opóźnienie (zwłokę) w zwrocie kwoty pożyczki. Z analizy

orzecznictwa wynika przy tym, że za nadmiernie wygórowane uznawał Sąd Najwyższy odsetki umowne w wysokości 0,5% dziennie, tj. 185% rocznie (wyrok Sądu Najwyższego z 27 lipca 2000 r., IV CKN 85/00, z aprobowanymi glosami A. Stelmachowskiego, Orzecznictwo Sądów Polskich 2001, nr 3, poz. 48 oraz M. Lemkowskiego, dz. cyt., s. 46 i nast., por. także wyroki z 8 stycznia 2003 r., II CKN 1097/00; z 27 listopada 2003 r., III CK 152/02; z 23 czerwca 2005 r., II CK 742/04; z 4 listopada 2005 r., V CK 162/05; z 6 grudnia 2007 r., IV CSK 320/07; z 29 kwietnia 2010 r., IV CSK 370/09; z 8 maja 2014 r., V CSK 376/13; z 6 kwietnia 2017 r., III CSK 174/16; z 17 czerwca 2020 r., I NSNc 47/19; a także uchwałę Sądu Najwyższego z 15 marca 2018 r., III CZP 107/17). Na ocenę tej kwestii może mieć jednak wpływ to, kiedy badana umowa została zawarta. Co do zasady poczynając od 1990 r. – na skutek obniżania się wskaźnika inflacji – zmniejszała się też granica akceptowanej wysokości odsetek umownych.

12. Przykładając powyższe kryteria do realiów niniejszej sprawy należy wskazać, że umowa pożyczki z 23 października 1998 r. (i wystawiony dla jej zabezpieczenia weksel) przewidywała odsetki kapitałowe (stanowiące wynagrodzenie za korzystanie z kapitału) w wysokości 15% w skali miesiąca (co daje 180% rocznie). Według danych Głównego Urzędu Statystycznego średnioroczna inflacja w roku 1998 wynosiła 11,18% (a w samym październiku 1998 r. – 6,9%). Jeżeli zaś chodzi o wysokość odsetek ustawowych, określanych przez Radę Ministrów na podstawie delegacji zawartej w art. 359 § 3 k.c., w okresie od 15 kwietnia 1998 r. do 1 lutego 1999 r. wynosiły one 33% w ujęciu rocznym (zob. rozporządzenie Rady Ministrów z 7 kwietnia 1998 r. w sprawie określenia wysokości odsetek ustawowych (Dz.U. nr 43, poz. 429), a więc były niższe ponad pięciokrotnie od stawki odsetek kapitałowych umówionych przez strony umowy pożyczki i wskazanych na wekslu.

W ocenie Sądu Najwyższego wysokość zastrzeżonych w niniejszej sprawie odsetek, pozwala uznać, że w świetle przedstawionych zestawień, kryteria lichwy sformułowane w orzecznictwie Sądu Najwyższego tamtego okresu zostały w realiach niniejszej sprawy spełnione. Tym samym uznać należy, że art. 353¹ k.c. został naruszony w aspekcie oceny umowy według zasady współżycia społecznego zakazującej stosowania lichwy.

13. Skarga nadzwyczajna może zostać uwzględniona, jeżeli orzeczenie w sposób rażący narusza prawo przez błędną jego wykładnię lub niewłaściwe zastosowanie (art. 89 § 1 pkt 2 u.SN). Sąd Najwyższy podkreśla, że naruszenie prawa „rażące” jest czym innym niż naruszenie prawa „oczywiste”, czyli widoczne dla przeciętnego prawnika *prima facie* bez konieczności wnikliwej analizy (por. np. uzasadnienie postanowienie Sądu Najwyższego z 29 marca 2019 r., V CSK 326/18 oraz wyrok Sądu Najwyższego z 8 czerwca 2017 r., SNO 22/17). Natomiast na tle skargi nadzwyczajnej ocena tego, czy doszło do rażącego naruszenia prawa jest uzależniona od: (1) rangi naruszonej normy, tj. jej pozycji w hierarchii norm prawnych, (2) stopnia (wagi, istotności) jej naruszenia, (3) społecznych skutków naruszenia dla stron postępowania uwzględniających konkretne okoliczności faktyczne danego stosunku prawnego.

14. Mając na uwadze powyższe w stanie faktycznym niniejszej sprawy nie ulega wątpliwości, że niezastosowanie przez Sąd Rejonowy w Częstochowie art. 353¹ k.c. w zw. z art. 58 § 1 i § 3 k.c. doprowadziło do poważnego uszczerbku w sferze majątkowej pozwanego, powodując obciążenie go zobowiązaniem aktualnie przewyższającym pierwotny dług kilkaset razy. Jak wyjaśnił pozwany w odpowiedzi na skargę do chwili złożenia tejże odpowiedzi w ramach egzekucji różni komornicy na podstawie nakazu zapłaty z 11 maja 1999 r., I Nc 3191/98 (przy kwocie pożyczki 14 000 zł) oraz nakazu zapłaty z 31 maja 1999 r., I Nc 915/99 (przy kwocie pożyczki 2000 zł) wyegzekwowali od pozwanego i jego bliskich łącznie kwotę 171 000 zł, a kwotę pozostałą do zapłaty wyliczono na ok. 507 936,54 zł. Co więcej utrzymanie zaskarżonego nakazu zapłaty skutkować będzie stałym narastaniem zadłużenia, które już teraz osiągnęło rozmiar znacząco nieadekwatny do kwoty zaciągniętej pożyczki. Ponadto, rażący charakter naruszenia prawa wyraża się również w oczywistej dysproporcji między wysokością odsetek przewidziana w wekslu (z górą 180% w stosunku rocznym) i wysokością odsetek ustawowych obowiązującą w chwili wydania orzeczenia (33% w stosunku rocznym). Okoliczności te przesądzają – zdaniem Sądu Najwyższego – o zakwalifikowaniu naruszenia normy art. 353¹ k.c. jako rażącego.

15. Z uwagi na fakt, że zarzut zgłoszony w ramach podstaw szczegółowych okazał się uzasadniony, należało w dalszej kolejności ocenić, czy zasada

demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej uzasadnia uchylenie zaskarżonego w przedmiotowej sprawie orzeczenia.

Realizacja zasady proporcjonalności w kontekście art. 89 § 1 u.s.n. winna z jednej strony uwzględniać dążenie do zapewnienia prawidłowości działania organów władzy publicznej (art. 7 w zw. z art. 2 Konstytucji RP), nakazujące eliminować istotne wady prawomocnych orzeczeń sądu powszechnego lub wojskowego stypizowane w punktach 1-3 tego przepisu, z drugiej zaś strony musi uwzględniać istotną, konstytucyjną wartość pewności prawa, której immanentnym elementem jest ochrona powagi rzeczy osądzonej (*res iudicata*) służąca ochronie stabilności i prawomocności orzeczeń sądowych oraz kształtowanych przez nie stosunków prawnych (art. 45 w zw. z art. 2 Konstytucji RP).

Rozpatrując zatem konieczność zmiany lub uchylenia prawomocnego wyroku jako wymogu płynącego z obowiązywania zasady państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej, zauważyć należy konflikt wartości, który musi zostać rozstrzygnięty poprzez odwołanie się do zasady proporcjonalności, przy czym kluczowe znaczenie będzie miała proporcjonalność sensu stricto wyrażająca się w wyważaniu między koniecznością ochrony powagi rzeczy osądzonej, a koniecznością ochrony integralnie rozumianej zasady demokratycznego państwa prawnego jako przestrzeni urzeczywistniania sprawiedliwości społecznej (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 28 października 2020 r., I NSNc 22/20; z 25 listopada 2020 r., I NSNc 57/20). O ile więc ocena spełnienia przesłanek szczegółowych sprowadza się, w dużym uproszczeniu, do dokonania subsumpcji, o tyle dokonując oceny ziszczenia się przesłanki funkcjonalnej, czyli oceniając konieczność zapewnienia zgodności prawomocnych orzeczeń z art. 2 Konstytucji RP, kluczowe staje się ważenie konstytucyjnych wartości (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 28 października 2020 r., I NSNc 22/20; z 25 listopada 2020 r., I NSNc 57/20).

16. W obecnej sprawie ważeniu podlegają, z jednej strony ochrona stabilności prawomocnych orzeczeń, z drugiej zaś strony wzgląd na zasadę zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nie prawa.

W ocenie Sądu Najwyższego trudno z punktu widzenia zasad sprawiedliwości społecznej zaakceptować sytuację, gdzie w wyniku zawarcia dwóch umów pożyczki

na kwoty: 2000 zł (objętą nakazem zapłaty z 31 maja 1999 r., I Nc 915/99) oraz 14 000 zł (objętą nakazem zapłaty z 11 maja 1999 r., I Nc 3191/98) po wyegzekwowaniu z majątku pożyczkobiorcy kwoty ponad 171 000 zł nadal do spłaty pozostaje co najmniej 507 936,54 zł. Sąd Rejonowy w Częstochowie wydając zaskarżony nakaz zapłaty usankcjonował żądanie kwoty całkowicie nieproporcjonalnej do wysokości udzielonej pożyczki, skutkujące naliczeniem odsetek nadmiernie wygórowanych. Zastrzeżenie w umowie nadmiernych, rażąco wygórowanych odsetek, a następnie wydanie nakazu zapłaty nie tylko naruszyło równowagę kontraktową, ale wręcz prowadziło do zaburzenia istniejących ówczesnie stosunków społecznych. Tym samym wykreowało uprawnienie godzące w poczucie społecznej sprawiedliwości, nieusprawiedliwione warunkami oraz niezgodne z zasadami słuszności, uczciwości (lojalności) i etycznego postępowania. Wydanie nakazu zapłaty rażąco wygórowanych odsetek narusza także zasadę zaufania obywatela do państwa i podważa jego bezpieczeństwo prawne. Tym samym w ocenie Sądu Najwyższego dla zapewnienia zgodności z zasadą demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej w rozumieniu art. 89 § 1 *in principio* u.SN konieczne jest uchylenie nakazu zapłaty w całości (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 9 września 2021 r., I NSNc 43/20).

17. Jednocześnie, zdaniem Sądu Najwyższego, na przeszkodzie uwzględnieniu skargi nadzwyczajnej nie stoi treść art. 115 § 2 u.SN. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli zachodzą przesłanki wskazane w art. 89 § 1 u.SN, a zaskarżone orzeczenie wywołało nieodwracalne skutki prawne, w szczególności jeżeli od dnia uprawomocnienia się zaskarżonego orzeczenia upłynęło 5 lat, a także jeżeli uchylenie orzeczenia naruszyłoby międzynarodowe zobowiązania Rzeczypospolitej Polskiej, Sąd Najwyższy ogranicza się do stwierdzenia wydania zaskarżonego orzeczenia z naruszeniem prawa oraz wskazania okoliczności, z powodu których wydał takie rozstrzygnięcie, chyba że zasady lub wolności i prawa człowieka i obywatela określone w Konstytucji przemawiają za wydaniem rozstrzygnięcia, o którym mowa w art. 91 § 1 u.SN. Co prawda od wydania zaskarżonego nakazu upłynęło już ponad 5 lat, co w świetle art. 115 § 2 u.SN stanowi samodzielną podstawę uniemożliwiającą jego uchylenie (jest to szczególna postać

stanu nieodwracalnych skutków prawnych), to – według Sądu Najwyższego – zważywszy że w oparciu o zaskarżony nakaz wciąż prowadzona jest egzekucja z majątku pozwanego, konieczność ochrony praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji przemawiają za wydaniem orzeczenia, o jakim mowa w art. 91 § 1 u.SN.

18 Mając powyższe na uwadze, Sąd Najwyższy, na podstawie art. 91 § 1 u.SN, uchylił w całości nakaz zapłaty w postępowaniu nakazowym z 31 maja 1999 r., I Nc 915/99 wydany przez Sąd Rejonowy w Częstochowie, przekazując sprawę temu Sądowi do ponownego rozpoznania.

Jednocześnie, na podstawie art. 398¹⁸ k.p.c. w zw. z art. 95 pkt 1 u.SN Sąd Najwyższy zniósł wzajemnie między stronami koszty postępowania wywołanego wniesieniem skargi nadzwyczajnej.

[SOP]

[ms]